

ROZDĚLENÍ SVĚTLA: BOŽSKÉ SVĚTLO A NAUKA OPTIKY

Arthur Zajonc

Naše původní otázka — co je podstatou světla? — byla zodpovězena různými lidmi různě. Podle Egyptanů to byla otázka po vztahu člověka k bohu Re. Egyptané nehledali mechanickou odpověď, nýbrž odpověď morální, duchovní. Naopak my zase hledáme objasnění podstaty světla tak, že sledujeme světelné paprsky pomocí složitých optických systémů. Hledáme matematickou a fyzikální zákonitost světla. Otázka, která se skládá ze slov — co je světlo? — nemá jednoznačný význam. Odpověď Egyptana se naprosto liší od odpovědi, kterou dává kvantová optika, ale jsou obě odpovědi nutně v rozporu? Nebo Egyptan touží znát jinou část rozsáhlé podstaty světla?

Měli bychom být otevřeni možnosti, že základní otázky kladené v dobách, které minuly, nebo v dobách, které nastanou, mohou být zcela jiné než ty, které si dnes klademe my. Jak napsal C. S. Lewis ve své krásné knize *The Discarded Image* (Opuštěná představa), není tomu tak, že naše současné porozumění je vyprázdněné, ale měli bychom poznat, že „to, jak se nám příroda jeví, závisí především na způsobu, jakým se jí ptáme.“ Otázky, které klademe, stejně jako odpovědi, kterých si přejeme dosáhnout, odrážejí naše vnitřní naladění. Představy jednoho období mohou být v jiném období odloženy, a to ani ne tak kvůli novým objevům, jako spíše kvůli novým prioritám a novým otázkám, z nichž všechny odrážejí proměnu duše.

Když zůstáváme otevřeni vůči protichůdným předpokladům v pohledu na podstatu světla, poskytujeme tím jeviště rozsáhlému dramatu minulosti; tehdy čteme úplný životopis světla, a ne jenom ten zlomek, který jsme napsali my sami. Můžeme se také znovu od začátku divit našemu současnému chápání světla a vidět tak budoucnost jako ještě předem neurčenou. Jak se budeme blížit starověkému chápání světla, měli bychom své tvrdě vydobyté, současné představy o světle zanechat na prahu, abychom mohli vidět tak, jak viděli jiní.

ZTRACENÉ OKO

Já jsem ten, kdo když otevře oči, způsobí světlo; když oči zavřu, padne tma.
— promluva boha Re, Turínský papyrus, r. 1300 př. Kr.

Dvě oči shlížely na civilizaci na Nilu, „dvě oči Horovy“, slunce a měsíc. Ve starověkém Egyptě neexistoval významnější symbol než oko slunečního boha Re. Jeho oko — slunce — bylo stvořitelem, jeho zrak byl sám život. Říkalo se, že lidstvo povstalo ze slz jeho oka. Většina slov pro slzy a pro lidi zněla ve staré koptštině podobně.

Egyptanům byla podstata světla jasná. Jak před 3300 lety napsal kněz- -písař ve výše uvedeném zlomku, když Re „otevře své oči... způsobí světlo. Když své oči zavře, padne tma.“ Zrak boha Re byl denním světlem. Pobývat v denním světle znamenalo pro muže a ženy této civilizace pobývat v pohledu jejich slunečního boha. Schopnost zraku osvětlit svět byla zevšeobecněna, byla přenesena do toho největšího měřítka, stala se denním světlem. Boží zrak byl světlem. *Světlo bylo Bůh, který se dívá.*

Vzpomeňme na Řeky, kteří cítili sílu svého vidění, „světlo“ svého vlastního oka, a kteří vyvinuli teorii vidění založenou do jisté míry na tomto zážitku. Z mytologie egyptského světa s jeho nesčetnými příběhy o očích boha Hora nebo Re zjistíme, že to nejvyšší z individualizovaného světla řecké teorie vidění, totiž samotný sluneční svit, tenkrát lidé vnímali jako záři vycházející z oka slunečního boha Re. V žádném případě nebylo světlo hmota nebo věc, lidé vnímali světlo spíše jako sílu vidění. Vidět znamenalo osvětlovat. Pro Empedokla bylo lidské oko lucernou zažehnutou od výhně stvoření. Když bylo otevřené, zářilo ven do světa a člověk viděl. Pro egyptského kněze bylo okem samo slunce, které když bylo otevřené, přinášelo den, když bylo zavřené, přinášelo tmu. Příbuznost mezi okem a sluncem lidé vnímali po mnoho staletí, od starověkého Egypta až po středověkou mystiku. V perské a řecké mytologii se opětovně objevuje tentýž obraz — slunce a měsíc jsou oči bohů umístěné na nebesa.

Úplně první odpověď na naši otázku — co je podstatou světla? — musí znít: Je to zrak Boží. Lidstvo, které je stvořené ze slz Re nebo ze samotného jeho zraku, v sobě nese cosi jako ponížené bohy. Za časů řeckých filosofů jsme svým zrakem osvětlovali svět jako bohové. Zrak boha Re rozsvěcuje vesmír; zrak člověka rozsvěcuje náš osobní svět.

Posun od vesmírného světla a božího oka ke světlu a oku lidskému je krásně popsán v egyptském příběhu o „ztraceném oku“ boha Hora nebo Re, který se objevuje v mnoha obměnách v egyptských bájích. Oko nejvyššího egyptského boha se tehdy nějak zatoulalo ze své vyznačené sluneční dráhy, ztratilo se ve vodních hlubinách tohoto světa a žilo jako lvíče ve východních horách úsvitu. Re poslal Šu a Tefnut, aby ho hledali, ale mezitím než bylo Oko nalezeno a navráceno do tváře Re, bylo vytvořeno jiné oko, aby zaujalo jeho místo. Původní Oko se zle rozzuřilo, ale bůh Thót ho utišil a uzdravil. Re šel ještě dál a vytvořil pro něj místo uvnitř uzavřené hadí formy tzv. *ureus* a umístil si ho doprostřed čela, „odkud mohlo vládnout celému světu.“ Na vyobrazeních faraónů spočívá na jejich hlavách stejný emblém. Oku boha Re, slunci, už pak nikdy nebylo dovoleno se nespoutané toulat, tenkrát ho navždy obtočila kobra. Když bylo slunce takto omezeno a podřízeno hadovi, stalo se vládcem *tohoto* světa. Proto je všemocný faraón zobrazován v koruně, na které je *ureus*. Oko Re se stalo lidským okem; světlo boží se stalo lidským světlem.

Světlo bylo a stále zůstává aspektem Boha. Bylo vylíčené nespočetnými způsoby: jako zrak, jako anděl nebo jako tisíc jiných věcí; bylo neoddělitelné od tápavého hledání, kdy chtěl člověk vyjádřit něco duchovního. Od Egypta se přesuneme do starověké Persie, kde světlo, temnota a božská jednota vytvořily úchvatný náboženský svět.

SVĚTLO V TEMNÉM SVĚTĚ

Legenda praví, že Zarathustra, jenž strávil svůj život v péči o stezku spravedlivosti, ve stáří třiceti let stál v řece Daiti, aby nabral vodu pro rituální úlitby. Při tomto nabírání pohlédl vzhůru a spatřil nádhernou, jasnou a zářící postavu, jejíž hedvábné roucho bylo utkáno z andělského světla. Božský posel ho přivedl k velkému bohu stvořiteli, k bohu světla Ahura Mazdovi, po kterém Zarathustra neustále toužil. Tak ve druhém tisíciletí př. Kr. začaly víze a duchovní působení perského proroka Zarathustry. Imaginace Egyptanů vysvětlovala příbuznost mezi světlem a okem u boha a u člověka. Peršané zase objevili původ a význam světla — a jeho opaku, temnoty — ve velkolepém kosmickém mýtu o stvoření.

V dualismu Zarathustrova náboženství bylo nepřátelství mezi světlem a temnotou ztělesněno bojujícími duchovními mocnostmi. Ahura Mazda, nestvořený stvořitel všeho, co je na nebi i na zemi, čelil protivníkovi rovněž nestvořenému, ale veskrze zhoubnému „Duchu Zla“ jménem Angra Manju neboli Ahriman. V zápase mezi těmito dvěma bytostmi a jejich skupinami stvořených duchů je vyjádřena základní možná polarita mezi dobrem a zlem, světlem a temnotou. Ahura Mazda stvořil svět nejprve v čistě duchovním, netělesném stavu, mimo dosah Angra Manjua. Následně přišlo druhé stvoření světa, teď už ovšem na úrovni hmotné existence, na kterou ihned zaútočil Angra Manju společně se svými Dévy (démony), přičemž smísil svou vlastní temnotu s neměnnou, zářící dokonalostí původního stvoření. Následkem toho začalo být moře slané, oheň byl zkažen kouřem, objevily se pouště a veškerá hmotná existence se stala směsicí dobra a zla, světla a temnoty.

První pozemský zdroj světla, oheň, hrál důležitou roli už v bohoslužebných úkonech indo-iránské civilizace. Pod vlivem zarathustrismu postupně nabýval čím dál většího významu v chrámových a domácích rituálech, takže kolem šestého století př. Kr. zde bylo ohromné množství ohňových chrámů. Kněží nikdy nenechali vyhasnout své svaté ohně a živili je trojím způsobem: suchým palivem, kadidlem a zvířecím tukem. Věřící v ohních viděli nejspíš symbol vykoupení země. Dřevo, samo směr světla a tmy, bylo proměněno alchymickým působením ohně, jako by se ohnivá síla Ahura Mazdy znovu stala zářícím světlem. Kouř a zbylý popel byly nevykoupenou temnotou, kterou do stvoření zapletl Angra Mainyu a kterou teď božský oheň vyloučil. Poslání lidských bytostí jakožto stvoření Ahura Mazdy bylo také symbolizováno v ohňových rituálech. Náročný úkol spasení země oddělením dobra od zla měli na starosti Ahura Mazda a jeho Jazataové (dobří duchové) společně s lidmi.

Podle Zarathustry žijeme v čase utrpení, bolesti, nemoci a smrti, v čase, kdy jsou světlo a tma smíšeny. Nicméně Zarathustra trval na tom, že nejsme s to uniknout utrpení světa, že bychom měli přijmout odpovědnost svěřenou nám Ahura Mazdou.

Třetí věk přijde, až bude obnoveno původní první stvoření, po definitivní porážce Angra Manjua a jeho legií Ahura Mazdou, Jazatay a člověkem. Dobro bude odděleno od zla, světlo od temnoty a vykoupení bude dokonáno. My nyní žijeme v prostředním ze „Tří věků“, které tvoří základ zarathustrovské kosmogonie — Stvoření, Smíšení, Oddělení. Zarathustra přiděluje člověku vzhledem k budoucnosti jednu z nejdůstojnějších a nejzodpovědnějších rolí ve vývoji světa. Tato úloha staví člověka přímo doprostřed do kultické imaginace, jejíž hlavní metafory jsou světlo a tma. Zarathustrův duchovní vesmír byl zalidněn nespočetnými božskými bytostmi, jejichž prvopočáteční činy daly vznik veškerému bytí. Světlo a tma nás obklopují jako obraz těchto starých skutků. Lidské morální činy, stejně jako stvoření světla, budou nyní určovat, jestli budoucí formy bytí budou lepší, nebo horší. Naše duchovní činy, jako ony božské činy, se jednou samy zjeví ve světle nebo v temnotě. To, co je vnitřní, stane se vnějším.

ANDĚLSKÉ SVĚTLO — LIDSKÉ SVĚTLO

Jak jsi spadl z nebe, třpytivá hvězdo, jitřenky synu!
Jak jsi sražen k zemi...
— Izajáš 14,12

Prvního dne stvořil Bůh světlo; čtvrtého dne „učinil tedy Bůh dvě veliká světla: větší světlo, aby vládlo ve dne, a menší světlo, aby vládlo v noci; učinil i hvězdy.“ Slunce, měsíc a hvězdy, které byly na počátku času umístěny na nebeskou klenbu, nepřestávají svítit nad zemí, vládnu dny a noci a oddělují světlo od tmy.

Tak tomu rozumí Starý Zákon.

Popis stvoření v knize Genesis je převratný. Nenalezneme v něm žádné vyprávění o bitvě mezi bohy, žádnou nadpřirozenou válku, jaké se objevují v babylónské, řecké nebo nordické mytologii. Nespočetní bohové, kteří figurovali v mýtech každé kultury, jsou u Židů redukováni na jedinou bytost: Jahveho. Během sedmi dnů Bůh jedinečným činem stvořil nebe a zemi, muže a ženu. Ačkoliv původní stav člověka byl rajský, požadavek božské moudrosti byl zase znovu spojen s prací a se ztrátou. Ochutnání zakázaného ovoce ze stromu vědění dobra a zla znamenalo pro Adama a Evu ztrátu ráje a začátek nedostatku. Ženě Jahve řekl: „syny budeš rodit v utrpení“, a muži řekl: „v potu své tváře budeš jíst chléb“.

V křesťanských představách byl prvotní hřích podnícen Luciferovým pokoušením; jediná spása lidstva měla přijít skrze Krista. V apokryfní tradici tyto dvě bytosti, Lucifer a Kristus, byli původně bratry, oba byli světelnými anděly. Jisté středověké rčení hlásalo *Christus versus Lucifer*, Kristus je pravý Lucifer, což dává smysl tím spíš, když si uvědomíme, že Luciferovo jméno znamená „Světloňoš, nositel světla“. Tato bytost není žádný Ahriman, temný duch popírání ze zoroastrismu, ale bytost zářící krásy, jež spadla z výšin, protože zhřešila pýchou. V Izajášově řeči je to „syn jitřenky“, který byl vyhnán z nebes za to, co si o sobě myslel: „změřím nebesa a postavím si svůj trůn vysoko nad Božími hvězdami.“ Ten příběh je popsán v židovských Knihách o Adamovi a Evě.

Bůh stvořil člověka k obrazu svému a vdechl mu dech života. Pak přišel archanděl Michael, přivedl Adama před zástup andělů a přikázal jim uctívat člověka v očích Božích, jak si přál Pán. Lucifer odmítl se slovy: „Nebudu uctívat nějakou nižší a mladší bytost než já. Ve Stvoření jsem mu věkem nadřazený. Dříve než byl stvořen on, byl jsem už stvořen já. Jeho povinností je uctívat mě.“

Protože pohrdal Michaelovým varováním a Božími příkazy, byl Lucifer sražen dolů na zem. Tam spatřil Adama a Evu, kteří byli ještě v Ráji. Bídny ve svém odtržení od Boha a závistivě hledící na štěstí prvního lidského páru oklamal Evu a skrze ní Adama, takže pojedli ze zakázaného stromu.

Prvotní lidský hřích byl neoddělitelný od hříchu nositele světla, Lucifera. Andělské světlo bylo svrženo na zem, muž a žena pojedli plody ze stromu poznání, a tak byli vyhnáni pracovat do zemí na východ od Ráje.

Vyhnání a pád Lucifera a jeho spojení s prvotním hříchem nachází svou protiváhu v Kristově vtělení — Kristus je „světlo světa“, světlo, které září do temnot. Jan to říká ve svém prvním dopise ještě silněji: „A toto je zvěst, kterou jsme od něho slyšeli a vám ji oznamujeme: že Bůh je světlo a není v něm nejmenší tmy... jestliže však chodíme ve světle, jako on je ve světle, máme společenství mezi sebou.“⁸ Jan Křtitel „přišel proto, aby vydal svědectví o tom světle... Jan sám nebyl tím světlem, ale přišel, aby o tom světle vydal svědectví. Bylo tu pravé světlo, které osvětluje každého člověka; to přicházelo do světa.“ Kristus byl chápán jako „to pravé světlo“ — pravé duchovní, plně andělské světlo. Bez břemena hříchu, tj. bez vyhnání z nebes, by se však světlo tohoto vysokého světelného anděla nikdy nevtělilo do masa této země. Odmítnutím Luciferova pokušení panovat se přichystal na hanbu a ponížení Velikonoc. Ti, kdo jím pohrdali, se ptali, jak by mohl být Spasitelem tento člověk, když Pán Bůh dopustil, aby byl zbičován, aby mu byla nasazena trnová koruna a aby byl ukřižován mezi dvěma zločinci? Ale v křesťanské představě by bez tohoto utrpení svatosti a lásky, snášených s tou nejvyšší možnou pokorou, nemohlo svítit světlo vzkříšení. A nemohla by spása do hříchu upadlého člověka znamenat také vykoupení Lucifera — padlého Světla?

Také Prométheus byl nakonec osvobozen rekem Héraklem ze svých muk na Kavkazu. Poté co splnil jedenáct ze svých dvanácti úkolů, které zahrnovaly zasvěčující sestup do pekel a návrat zpět, při pátrání po zlatém jablku Hesperidek podnikl cestu na horu Atlas. Před koncem svého posledního úkolu křižoval celý Kavkaz, kde našel Prométhea a osvobodil jej z utrpení jeho každodenních muk. Až když dvanácti pracemi zakončil proměnu své duše, mohl největší hrdina řeckých bájí osvobodit prvního dobrodince lidstva. Jsa sám svobodný, mohl osvobodit jiné. Společná kulturní představa člověka jakožto dočasného obyvatele temného, padlého světa, do kterého bylo přimíšeno světlo, nabízela každé duši héraklovský úkol vykoupení světa, ať už jako následovníka Zarathust-ry nebo Krista. Tato představa došla svého nejsilnějšího vyjádření v učení íránského gnostika ze třetího století, Máního.